

УДК: 141.7:130.123.4+167.0

СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ЛЮДИНИ: ВІД НЕСТАБІЛЬНОСТІ ДО СТАЛОСТІ

Тетяна Яковенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: tyakovenko@hotmail.com*

Проаналізовано в історичній перспективі процес трансформації цивілізації від індустріального до інформаційного типу. З'ясовано особливості соціального буття людини на кожному з етапів розвитку. Виділено риси існування людини в період індустріального суспільства, а саме: нерівномірність історичного розвитку, панівне ставлення до довкілля, автономність особистості. У період інформаційного суспільства розглянуто такі риси людського буття: свободу самовираження особистості, вільний доступ до будь-яких когнітивних джерел, соціальний консенсус, визнання цінності інформації. Акцентовано увагу на тих якісних змінах буття, які в майбутньому призвели до глобальних наслідків, – демографічній та екологічній кризах тощо. Аргументовано необхідність системно-синергетичного підходу до гармонізації життя в умовах інформаційної цивілізації.

Ключові слова: індустріальне суспільство, інформаційне суспільство, синергія, глобальна криза, якість людського буття.

Уже понад півстоліття науковці всього світу говорять про прихід постіндустріального – інформаційного – суспільства, яке докорінно змінило сутність та якість соціального буття людини. Старі моделі розвитку стають неприйнятними, людство потребує нових перспектив та шляхів розвитку, які б враховували всі особливості існування інформаційної цивілізації.

Типологізацію та періодизацію розвитку техногенних суспільств здійснили Д. Бел, Дж. Бенінгер, Ж. Елюль, Д. Лайон, Й. Масуда, Л. Мемфорд, М. Мойсеєв, Т. Стоуньєр, В. Стьопін, Е. Тофлер та ін. Філософське осмислення екологічних загроз вивчали Е. Левінас, К. Маєр-Абіх, Е. Фермеєрс. Синергетику в контексті постіндустріального суспільства досліджували В. Аршинов, В. Белавін, М. Громкова. Серед українських дослідників необхідно виділити В. Бузгаліна, І. Добронравову, В. Ляха, В. Чешева тощо. Однак ці дослідження не вичерпують питання переходу від індустріального до постіндустріального суспільства із врахуванням синергетичної моделі розвитку.

Мета статті – проаналізувати якісні зміни соціального буття при переході від індустріального до інформаційного суспільства та з'ясувати необхідність комплексного синергетичного підходу розв'язання виниклих проблем.

Щодня людство не лише спостерігає за виникненням нового типу цивілізації, але й творить його самостійно. Угорсько-італійський дослідник синергетики Е. Ласло має рацію у тому, що людство живе в критичну епоху. Сучасність часто називають епохою біфуркації, в якій попередня траєкторія втрачає сталість, різко зростає небезпека глобальних катастроф, і потрібно вибирати новий шлях розвитку.

Наголосимо, що стратегічний вибір, який робить людство, є не тільки відповідальним, але і складним.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження стали погляди видатних футурологів ХХ ст., зокрема Й. Масуди та Е. Тофлера.

Розглядаючи індустріальне суспільство, необхідно зазначити його вихідні риси, виділені як футурологом Е. Тофлером, так і низкою інших науковців: рух історії є нерівномірний та стрибкоподібний, розриви між епохами очевидні, часто це революції різних типів; суспільно-історичний прогрес можна виміряти за допомогою різних критеріїв; суспільство прагне панувати над природою. Також до істотних характеристик можна зарахувати високу соціальну мобільність населення, практично необмежені можливості соціальних переміщень; автономію суспільства від держави; автономію, свободу і права особистості закріплено конституційно як невід'ємні та природжені, а відносини особи і суспільства будуються на засадах взаємної відповідальності. Серед рис інформаційного суспільства варто зазначити такі: визнання культурної цінності інформації за допомогою сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда та суспільства в цілому; інформація становить ключовий фактор в економіці в ролі ресурсу, послуг, товару, джерела доданої вартості та зайнятості; свобода інформації веде до політичного процесу, який характеризується консенсусом між різними класами і соціальними верствами населення.

Е. Тофлер так описує пов'язані з можливістю подальшого розвитку проблеми: “Крім зростання технологічної потужності й можливостей, також зростає кількість варіантів вибору. Розвинена технологія дає змогу створити надлишок вибору товарів, культурних виробів, послуг, субкультур і способів життя. Водночас надлишок вибору стає характерною межею самої технології... Уперше зіткнувшись із надмірним технологічним вибором, суспільство повинне проводити не одноразовий, а комплексний відбір машин, технологій і систем. Воно повинне вибирати так само, як особа вибирає свій спосіб життя; воно повинне приймати надрішення щодо свого майбутнього. Більше того, так само як окрема людина може здійснити розумний вибір між абсолютно різними способами життя, суспільство може зараз здійснити вибір між різними культурними стилями. Це – новий чинник в історії. У минулому культура виникала ненавмисно. Сьогодні ми вперше можемо здійснювати цей процес свідомо” [6, с. 114].

Одним із головних критеріїв у цьому виборі повинне стати забезпечення сталості суспільства щодо природних, техногенних і соціогенних загроз та катастроф. Саме це – фундамент, без якого будівля західної цивілізації може бути зруйнована.

Отже, в другій половині ХХ ст. людство з індустріальної епохи перейшло в постіндустріальну. Зміни торкнулися всіх аспектів соціального буття, причому наголошують саме на максимальній значущості продукування цінностей, що не мають матеріального значення та є інформаційними. Якщо ставити запитання, чому саме “інформаційне” суспільство, то є два варіанти відповідей. Один із них очевидний і лежить на поверхні: сучасне суспільство живе у двох вимірах – реальному та віртуальному. Щоразу частіше замість того, аби проводити час поряд із близькими людьми чи просто виконувати якусь фізичну діяльність, ми обираємо “сидіння в Інтернеті” та споживання байт, кіло-, мега- та гігабайт інформації. По суті, “віртуальність” стала практично повною аналогією до “реальності”: вона містить у

собі книги, музику, фільми, друзів, кохання, ігри. Єдині її недоліки – відсутність їжі та можливості поспати “одразу ж там”.

Другий варіант відповіді дещо складніший та потребує аналізу всіх характеристик як індустріального, так і постіндустріального суспільств.

Необхідно порівняти ці суспільства в контексті змісту людського буття протягом виокремлених епох.

Передусім, як вважає Й. Масуда, найголовнішим механізмом індустріального суспільства була парова машина, основною функцією якої було підсилення та заміщення людської праці. Як наслідок цього винаходу, можливим стало масове виробництво різноманітних товарів, а згодом і послуг, а також стрімке розповсюдження цих товарів по земній кулі. Головною рушійною силою постіндустріального суспільства стає інформація, яка дає змогу випростатися когнітивній та творчій діяльності будь-якої людини, а масово поширеним вона зробила науку, технологію та знання. Індустріальне суспільство у своєму економічному зростанні спирається на ті галузі, які дають приріст новим машинам, а інформаційне – на ті, що дають приріст новим знанням.

В індустріальному суспільстві наголошують на приватній власності, конкурентоспроможності будь-яких речей, орієнтацію на вигоду. У політичному устрої де-юре панує демократія із парламентською системою, де-факто ж – централізована влада та ієрархія класів. Уряд має підтримку з боку бюрократії та військових, що применшує, а подеколи навіть зводить нанівець участь окремого індивіда у політичному житті суспільства; та й узагалі час і можливості людини обмежені безліччю умовностей. Інформаційна система акцентує увагу на побудові справді громадянського суспільства із пануванням соціальної справедливості та відповідальності, в структурі якого керує принцип синергії. Політичний устрій сучасного суспільства повинен стати на ідеї демократії участі та бути вільним і відкритим для кожного громадянина, що бере участь у дискурсі. Головна цінність інформаційного суспільства – це час. Людина має повноцінно жити тут і зараз, однак це не повинно ставити під загрозу можливість прогресу у майбутньому. Самореалізація особистості залежить вже не від наявності у неї матеріальних цінностей, а від власне людського потенціалу, здібностей, умінь, таланту.

Пік розвитку індустріального суспільства спостерігаємо за часів виробництва товарів довготривалого масового споживання, наприклад, автомобілів. Пік розвитку інформаційного суспільства – у можливості висловити власне “я” кожної людини.

“В індустріальному суспільстві є три головні типи соціальних проблем: безробіття, спричинюване падінням виробництва, війни, що впливають із міжнародних конфліктів, і диктатура фашизму. Проблемами інформаційного суспільства стануть футурошоки, зумовлені неспроможністю людей адекватно відповісти на швидкі соціальні трансформації, дії індивідуальних і групових терористів, зазіхання на індивідуальну самотність та криза підконтрольності...”

...Індустріальне суспільство характеризувалося: 1) економікою, орієнтованою на збут товарів; 2) спеціалізацією виробництва, яке використовує поділ праці; повним відділенням виробництва на підприємстві від споживання в хатньому побуті. У прийдешньому суспільстві – 1) інформація вироблятиметься у процесі її використання; 2) само виробництво інформації споживачами зросте; вона акумулюватиметься; 3) ця акумульована інформація стане поширюватися через

синергетичне виробництво і дольове використання; і 4) економіка структурно зміниться від економіки обміну до синергетичної” [5, с. 42–46].

Інформаційному суспільству притаманні свобода вибору в розумінні того, що людина сама визначає, скільки зусиль, часу та засобів варто докласти, щоб реалізувати себе саму в майбутньому. Варто наголосити, що ця свобода рівною мірою доступна абсолютно для кожної людини. Суспільство є футуризованим – і це японський учений Йонезі Масуда називає Комп’ютопією. Звісно, можна сказати, що сам Й. Масуда писав більш аніж 30 років тому, за цей час багато чого змінилось, тому такі прогнози не зовсім актуальні. Частково це так, частково – ні. Сьогодні практично кожний мешканець розвинених та відносно розвинених країн світу має вільний доступ до комп’ютера та всесвітньої мережі. Чи це зробило людину більш розвиненою? Чи відкрило у ній більше потенціалу й талантів? Швидше за все, ні. Багато хто з користувачів Інтернету використовує його можливості не на свою користь, а для того, щоб просто “вбити час”: усілякі ігри, соціальні мережі, “Інтернет-серфінг” (перехід зі сторінки на сторінку без конкретної мети) тощо. Це аж ніяк не розкриває потенціал людини. Та існують і такі види діяльності, які дають змогу самовиразитись практично кожному: наприклад, будь-хто може створити свій сайт, придумати його оформлення та наповнення – чим не спосіб самовираження? І це лише одиничний приклад, а їх може бути безліч – способи для самовираження надані кожному, а чи скористатися ними – це справа кожної окремої людини.

Вважаючи інформацію головним ресурсом виживання майбутньої цивілізації, вчені прогнозували неминучість виникнення проблеми швидкості отримання та реалізації інформації – проблеми часу. Виникнення цієї проблеми, на думку японського вченого, має змінити саме ставлення до часу, який стане життєзберігаючим ресурсом і соціальною цінністю. Новий соціальний статус часу в інформаційному суспільстві зумовить його використання для створення зовсім інших цінностей - воно стане механізмом створення майбутньої цивілізації. Він навіть увів поняття “час-цінність” [4] для визначення якісної характеристики переваг інформаційного суспільства. Із цією ж системою “час-цінність” Й. Масуда пов’язував функціонування “глобального інформаційного простору” – простору без регіональних кордонів, що характеризує інформаційну епоху. Поширення цього інформаційного простору, сформованого на основі всеосяжної інформаційної інфраструктури, комунікацій, супутникового зв’язку, комп’ютерів, у світовому масштабі буде сприяти глобалізації всіх світових процесів.

Інформаційне суспільство характеризується нелінійністю свого розвитку. Одне з небезпечних протиріч інформаційної епохи в тому, що, формуючи інформаційний простір і забезпечуючи його існування та розвиток, людина водночас усвідомлює, що саме її біологічне існування залежить від рівня розвитку і швидкості перетворення інформації, що відіграє щоразу важливішу роль у житті сучасного суспільства. Перехід до нової цивілізаційної моделі припускає такі форми взаємодії людства і біосфери, за яких на невизначено тривалий час стане можливим їхнє збереження і сумісний гармонійний розвиток, або коеволюція суспільства і природи. Під коеволюцією розуміють паралельну еволюцію біосфери і людського суспільства. Саме така коеволюція може призвести до поступового (еволюційного) становлення сталого суспільства. Майбутня цивілізація як ідеальна модель соціоприродної взаємодії якраз відповідає прийдешньому “сталому” стану природи і суспільства, в

якому будуть забезпечені не тільки права і свободи людини, пріоритети етично справедливого розуму, духовних цінностей і екогуманізму, але і загальна безпека розвитку, гармонія людини, суспільства і природи.

Розвиток сучасної цивілізації характеризується суперечністю, з якої необхідно знайти вихід вже зараз. Це – суперечність між старою і новою моделями розвитку, тобто між моделлю нестійкого розвитку, згідно з якою за інерцією продовжується соціально-економічний прогрес, і моделлю сталого розвитку, яка є бажаним образом майбутнього в межах інформаційної цивілізації. Мабуть, цю суперечність можуть вважати навіть головною суперечністю епохи, бо від її вирішення залежить, бути або не бути людству, продовжити рух до глобальної антропоєкологічної катастрофи або змінити історію у напрямку не просто виживання, а спільного добробуту.

Сталий розвиток, як форму соціоприродної коеволюції, розуміють як процес виживання цивілізації, яка переходить до стабільного соціально-економічного розвитку, що не порушує своєї природної основи і забезпечує безперервний прогрес суспільства. Із цього погляду будь-які трансформації в світовій спільноті, державі, в будь-якому регіоні, в будь-якій галузі господарства і виді соціальної діяльності повинні визначатися не тільки минулим і сьогоденням, але і майбутнім, причому не природно-стихийного, а розумно керованого розвитку. Враховуючи це, необхідно створити модель цивілізації інформаційного типу, держави, регіону, соціуму, особи тощо, яка б відповідала “потрібному” майбутньому, що забезпечує виживання людства і збереження довкілля. Зрозуміло, що майбутній сталий розвиток повинен з'єднати екологію зі соціально-економічним розвитком для того, щоб вони продовжувалися в біосферосумісній формі.

Говорячи про перехід до сталого розвитку, необхідно зазначити, що синергетичний характер останнього виявляється передусім у тому, що він об'єднує в цілісну систему як мінімум три сфери людської діяльності – економічну, соціальну і екологічну, створюючи той системний ефект сталого розвитку, який не існував раніше. Замість моделі нестійкого розвитку, заснованої на домінуванні економічної ефективності, модель сталого розвитку орієнтується в своїй системній єдності й синергетичних за своєю природою принципах на реалізацію як мінімум трьох сумісних цілей – забезпечення економічної ефективності, соціальної справедливості й екологічних імперативів, що сукупно повинно призвести до кооперативного ефекту безпечної сталості. Очевидно, що відповідні види безпеки – економічна, соціальна і екологічна – повинні сполучатися із згаданими вище цілями сталого розвитку, з яких, мабуть, лише екологічна безпека є дещо новою, а дві інші в тому чи тому ступені вже реалізувалися.

Системно-синергетичний характер безпеки через перехід до сталого розвитку не виключає суперечностей між основними його компонентами, і загальне рішення припускає, що на різних етапах такого переходу на пріоритетне місце висуватимуть яку-небудь одну зі складових частин.

У системі сталого розвитку суспільства, що самоорганізовується, повинно реалізуватися випереджаюче зумовлювання безпеки у всіх її різновидах. Цей випереджаючий механізм зумовлювання безпеки повинен бути вбудований у систему реалізації переходу до сталого розвитку як розвитку, що самоорганізується, орієнтованого на панування інформації як головної цивілізаційної цінності.

“Засади людської раціональності з синергетичної точки зору передбачають позицію не твердих далекосяжних планів, а гнучку позицію автопоезіса, коеволюції людини і природи, постійного зворотного зв'язку і корекції пізнавальної і діяльнійшої позиції суб'єкта відповідно до змін, які вносить його діяльність в існування об'єкта, що в багатьох випадках включає в себе того самого суб'єкта” [2, с. 120].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Делокаров К.* Синергетика и познание социальных трансформаций // В кн.: Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. М.: Прогресс-Традиция, 2002. С. 18–35.
2. *Добронравова І.* Ставлення людини до природи: Синергетичний аспект // Філософія. Антропологія. Екологія. Альманах. Випуск перший. К.: Стило, 2002. № 1. С. 114–121.
3. *Ласло Э.* Век бифуркации: постижение изменяющегося мира // Путь, 1995. № 1. С. 3–129.
4. *Масуда Й.* Информационное общество как постиндустриальное общество. М.: [Б.и.], 1997.
5. *Масуда Й.* Комп'ютопія // Філософська і соціологічна думка, 1993. № 6. С. 36–50.
6. *Тоффлер Э.* Шок будущего. М.: Издательство АСТ, 2002.

SOCIAL EXISTENCE OF HUMAN IN THE WORLD: FROM INSTABILITY TO SUSTAINABILITY

Tetyana Yakovenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: tyakovenko@hotmail.com*

This article is devoted to the analysis of the process of transformation of civilization from an industrial to an information type in historical prospect. The features of social life of human in each of development stages are found out. There are allocated such lines of human existence in an industrial society, as non-uniformity of the historical development, dominating attitude towards the environment, autonomy of the person. In information society following lines of human life are considered: a freedom of expression of human, free access to any cognitive sources, social consensus, recognition of value of information. The attention is focused on those qualitative changes of life that have led further to global consequences, such as demographic and environmental crisis etc. The reason of the necessity of system-synergetical approach to harmonization of life in the conditions of an information civilization is argued.

Key words: industrial society, information society, synergy, global crisis, quality of human life.

**СОЦИАЛЬНОЕ БЫТИЕ ЧЕЛОВЕКА В МИРЕ:
ОТ НЕСТАБИЛЬНОСТИ К УСТОЙЧИВОСТИ**

Татьяна Яковенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: tyakovenko@hotmail.com*

Проанализировано в исторической перспективе процесс трансформации цивилизации от индустриального к информационному типу. Выявлено особенности социального бытия человека на каждом из этапов развития. Выделено такие черты существования человека в период индустриального общества, как неравномерность исторического развития, господствующее отношение к окружающей среде, автономность личности. В период информационного общества рассмотрены следующие черты человеческого бытия: свобода самовыражения личности, свободный доступ к любым когнитивным источникам, социальный консенсус, признание ценности информации. Акцентировано внимание на тех качественных изменениях бытия, которые в дальнейшем привели к глобальным последствиям, таким как демографический и экологический кризис и т. д. Аргументировано необходимость системно-синергетического подхода к гармонизации жизни в условиях информационной цивилизации.

Ключевые слова: индустриальное общество, информационное общество, синергия, глобальный кризис, качество человеческого бытия.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2011

Прийнята до друку 26.04.2011